

Л.Н.ТОЛСТОЙ МЕН ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ИДЕАЛДЫ КӨРСЕТУДЕГІ ҰҚСАСТЫҚ

*Тұрсынханова Қ.Қ.¹, Мүрсәлім Г.О.², Мұқажанова Р.М.³

*¹докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD аға оқытушы, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
e-mail: erowkan@mail.ru

³филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
e-mail: raushan-09@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада екі көрнекті тұлға – Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының өмірі, ойлары мен философиялық көзқарастарының ұқсастықтары қарастырылған. Әртүрлі мәдени және уақытша контекстерге қарамастан, екеуі де адамның моральдық кемелденуіне ұмтылды және адам өмірінің рухани аспектілеріне ой жүгіртті. Зерттеу барысы салыстыру әдістері бойынша қарастырылды.

Зерттеудің өзектілігі екі дара тұлғаның ойлары мен тұжырымдары арқылы шығармашылықтарындағы сыни көзқарастары талданады. Философтардың шығармашылығы арқылы айқын дәстүрлер мен жаңашылдықтың өзара байланысы мен ортақ құндылықтары мақаланың негізгі ерекшелігі болып табылады.

Бұл мақалада екі философтың да моральдық қағидалар мен әлеуметтік әділеттілікке терең мән бергені айқындалады. Олар өнегелі тұлғаны қалыптастыруда адал еңбек, ар-ождан, рухани дамудың маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу сонымен қатар олардың ортақ құндылықтарын атап көрсетеді: балаларға деген сүйіспеншілік, ақыл-ой еңбегінен дене еңбегінің басымдығы, көпжақты білім беру және әртүрлі халықтардың мәдени құндылықтарына қызығушылық. Олардың хат алмасуы, Толстойдың ертегілерін қазақ тіліне аударуы рухани жақындық пен пікір алмасудың тереңдігін айғақтайды. Мақалада қарастырылатын маңызды тақырып – эстетикалық құндылықтар.

Шәкәрім мен Толстой шығармаларындағы шындық пен ізгілік арқылы рухани үндестікті көреміз. Бұл зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы олардың философиялық көзқарастары мен эстетикалық құндылықтарының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, қазіргі қоғамға әсерін терең түсінуге мүмкіндік беруінде.

Зерттеу әдістеріне екі автордың философиялық еңбектерін талдау, олардың корреспонденциясын зерттеу, әдеби шығармаларын талдау, қазіргі өнер және философия ғылымдарымен сұхбаттар жатады.

Зерттеудің міндеттері:

Зерттеу нәтижелері барысында адамгершілік, рухани даму және өнердің тәрбиедегі ролі сияқты ортақ құндылықтарды ашып көрсету. Бұл нәтижелер философтарға, әдебиеттанушыларға және адамгершілік пен өнер мәселелеріне қызығушылық танытатын кез келген адамға пайдалы болуы мүмкін. Зерттеу сонымен қатар қазіргі қоғамдағы философия мен өнердің қарым-қатынасы туралы жаңа түсінік береді. Зерттеу барысында алынатын нәтиже екі көрнекті тұлғаның шығармашылықтарындағы ұқсастықты жан - жақты салыстыра отырып, дәріптеу.

Зерттеудің мақсаты: Шәкәрім мен Толстой шығармаларындағы рухани үндестікті дәріптеу. Адамзат қоғамының болашағы туралы ой-толғамдары, адам болмысы, оның адамгершілігі туралы құнды ойларын, пайымдарын насихаттау болып табылады.

Тірек сөздер: философия, адамгершілік, рухани мұра, мәдени құндылықтар, концепция, әдеби мұра, көркемдік байыту, рухани жақындық

Негізгі ережелер

Ақын, жазушы, философ Шәкәрім Құдайбердіұлын әдебиеттің тарланы десе де болады. Ұлы Абайдың дәстүрін жалғап, әрдайым орыс халқымен достасу мәдениетін алға қоя білген. Соның ішінде Толстой ілімінің әсері көбірек ұнаған. Шәкәрім үшін ең үлкен байлық – ғылым болды. Халқын білімге шақырды, оятуға тырысты. Өмірлік мұратына жеткің келсе, уақытыңды ғылымға арна деді. Лирика жағынан да, поэма жағынан да, прозалық шығармалары жағынан да терең философия, тарих даналығын қозғаған Шәкәрім - көрнекті ақын, ойшыл философ және ұлттық мәдениетіміздің тарихында ерекше орны бар сыршыл сазгер, аудармашы.

Жаһандану үрдісіне бағыт алған бүгінгі таңда ұлтымыздың рухани дамуында айрықша орны бар ұлы тұлғалардың тағлымды мұраларын зерттеу – заман талабы. Бұл ХІХ-ХХ ғасырлар тоғысындағы әдеби дамуды зерттеуді, әрине, осы кезеңдегі қазақ әдебиетінің ерекшеліктері мен заңдылықтарына қатысты аспектілерді қарастыруды қажет етеді. ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетін біртұтас көркем дүние ретінде талдасақ, бұл тұрғыда Шәкәрім шығармашылығының алатын елеулі орнын байқамау мүмкін емес. Бұл құбылыс көбінесе әдебиеттің рөлі мен қоғамдағы суреткер миссиясын жаңаша түсіндірумен байланысты.

Кіріспе

«Абай» журналының 1918 жылы бесінші санында жарияланған, М.Әуезов пен Ж.Аймауытов жазған «Абайдан кейінгі дәуір ақындары» атты мақаласында жазушы қауымының өсуіне ықпал еткен факторлар мен жалпы әдеби қызметі нақты анықталды. Авторлардың пікірінше, бұл өсу "ұлттық өзіндік сананың оянуымен байланысты. Бұл оянудың негізі үш негізгі себебі болып табылады: Абайдың белсенді қызметі, «Қазақ» газетінің шығуы, ғылыми білімге ұмтылған халықтың интеллектуалдық дамуы» [1].

Одан кейін мақала авторларының қазақ ақындық өнерінің көркемдік формаларына, сондай-ақ, әдеби кредо іздеуіне байланысты берген бағасын кездестіреміз: «М.Жұмабаев, М.Дулатов, С.Торайғыров және Ә.Мәметов сынды ақындар арасында сезім әлеміне қызығады. Олар лирик ақын ретінде көзге түссе, басқа топ, оның ішінде Шәкәрім, А.Байтұрсынов, С.Дөнентаев, Б.Өтетілеуовтер – халық ақындары. Екінші ақындардың поэзиясы қарапайым халықтың кең аудиториясына түсінікті және қолжетімді...» [1].

Шәкәрім өз шығармашылығы арқылы дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселесінің шебер шешімін тапты. Қазақ әдебиеті өзінің қалыптасуы мен эволюциясында фольклорға, ақындар мұрасына, сондай-ақ,

Шығыс пен Батыстың көркемдік әсерлеріне арқа сүйегені белгілі. Бұл тамырлар Шәкәрім поэзиясына да әсер етті.

Шәкәрімді өз дәуірінің шежірешісі деуге әбден болады, ал оның шығармасы – халық өмірінің нағыз энциклопедиясы, өйткені, оның реалистік қаламы арқылы қазақ халқының ғасырға жуық даму жолы шынайы әрі дәл бейнеленген. Оның творчестволық ұранының түйіні – халықты прогресс жолына көтеру. Оның ғылымға, поэзияға қосқан үлесі халықтың өмірі мен рухани күйін үйлестірді; халық жасаған рухани құндылықтар Абай кеткеннен кейін оны озық мәдениет қайраткері дәрежесіне көтерді. Белгілі қазақ жазушысы С.Мұқанов Абай шығармашылығының түп-тамырына үңіле отырып: «...халық ауыз өнері болмаса, Бұқар, Махамбет, Шортанбай жыраулары болмаса, Абай болмас еді, бітпейтін бұлақ жоқ еді.» Сонда Шәкәрім туралы да осыны айтуға болады [2, Б.153–154].

Шәкәрім Абайдың дарынды ізбасарларының бірі бола отырып, ұлы ақынның көркемдік концепциясының негізгі қырларын қалың бұқараға, оқырман қауымға толық жеткізе білді. 1934 жылы «Әдебиет майданы» журналында жарияланған «Абайдың ақындық ортасы» атты мақаласында Мұхтар Әуезов Абай шәкірттерінің жекелеген есімдерін нақты атап көрсетеді: «Мұндай шәкірттердің ішінде төртеуі бар еді. Олардың екеуі – Ақылбай мен Мағауия – ақынның ұлдары болып, Абай кеткен жылы 1904 жылы дүниеден өтті. Қалған екеуі Көкбай мен Шәкәрім. Абай поэзиясының мәнін терең түсінген де осы төрт ақын еді [3].

Материал мен әдістердің сипаттамасы

Шәкәрімнің дүниетанымы гуманизм мен ағартушылық талпыныстарды, діншілдік пен биік мұраттарға, аскетизм мен рухани адамгершілік принциптерге романтикалық ұмтылыстарды, сондай-ақ, биік адамгершілік пен дүниені философиялық түсінуді тоғыстырған қайшылықтарға толы болды. Оның адамдық құмарлықтың құндылығы туралы толғаулары терең, күдікке толы болып шықты.

*Өлімнің хақ екенін көрсең де,
Өлместей омыраулап шатасың.
Доздақтың барын біліп жүрсең де,
Күнәға, әлің келсе, батасың.
Сауап көп гибадатта десең де,
Жалығып, жалқауланып жатасың.
Алланың адал ризығын жесең де,
Арамды әдейі іздеп татасың.
Сыртыңды сыланасың өң беріп,
Ішіңнің түзетпейсін қатасын.
Айламен алдағанды жөн көріп,
Адамды аң орнына атасың.
Жалғанның бір пайдасын көргенде,
Арланбай, арыңды да сатасың.*

*Алланың ақ өлімі келгенде,
Амалсыз қара тастай қатасың [4, 298–299].*

Шәкәрімнің поэтикалық мұрасында шындық пен болмысты романтикалық және реалистік бейнелеудің көптеген үлгілері бар. Ақын ретінде адам жанын терең түсінетіндігін танытты.

Ойшылдың дүниетанымын философиялық тұрғыдан зерттеу арқылы оның адам бойындағы адалдық пен әділдікті жоғары бағалағанын, сонымен бірге өтірікшілер мен айлакер адамдарды сынағанын байқаймыз. Ақын өз туындыларында ғалам мен дүние құрылымын да, адамның өмірдегі орны мен мақсатын да ой елегінен өткізген. Оның өлеңдері жақсылық пен жамандықтың, ақиқат пен жалғанның, ақыл мен сезімнің мәңгілік күресін қозғады:

*Мен кетемін,
келеді тағы өмірге мендей,
Олар мінді көреді,
қисық жерін жөндей.
Бара-бара айқындалып ақтық істің анығы,
Адасқанмен, хақиқатқа қоймақ емес сенбей.*

*Ақ жүрек пен таза ақыл,
Қылсаң Адал еңбек,
Бәрінен де сол мақұл –
Артқыға жол бермек.
Арсыздардың түкке тұрмай арам ойы жойылып,
Аяғында хақиқатты бұл үшеуі жеңбек.*

*Сен бола гөр аққа жақ,
болам десең адам,
Адал еңбек берер бақ,
бассаң соған қадам.
Айнымайтын ақ жүрек пен таза ақылды адамның
Таппасы жоқ бұл өмірде, осынымды ұқ, балам!... [4, 305 б.].*

Білім іздеп, азапты да қажырлы күш-жігерін жұмсаған Шәкәрім Құдайбердіұлы «Адал еңбек, арлы ақыл, ақ жүрек берекелі өмірдің іргетасына айналуы керек» деген тұжырымға келген. Шәкәрім айтқандай, адамның болмысы мен моральдық кемелденуі: «Адамның қарапайымдылығы, әділдігі мен мейірімі олардың бірлігінде шоғырланған, мен оны мұсылмандық «ождан» термині, орысша «совесть» деп атаймын. Ождан – бұл не нәрсе? Кейбіреулер бұл адамгершіліктің, ар-намыстың көрінісі деп жауап береді. Менің ойымша, бұл ар-ождан туралы айтумен бірдей нәрсе ». Сырттай намыс ретінде көрінетін адамның қадір-қасиеті ар-ожданның тереңінен туындайды, мінез-құлықтың адамгершілік шекарасын айқындайтын да осы [5, 71 б.].

Ежелгі дәуірде біздің дәуірімізге дейінгі V-IV ғасырлар тоғысында өмір сүрген ежелгі грек философы Демокрит ұятты жаңаша түсінуге шақырды: «Жалғыз болсаң да теріс ештеңе жасама, айтпа. Лайықсыз қылықтар, ол бүкіл әлемге белгілі ме, әлде елеусіз қала ма... Дегенмен, ең бастысы – өзіңнен ұялу және әрбір жанның бойында бір заңдылық болуы керек: орынсыз нәрсені істеуге жол берме...». Көріп отырғаныңыздай, бұл әдіс тарихта өте ұзақ уақыт бұрын жүзеге асырылды [6, 158 б.].

Шәкәрім жаңа өмір мен еңбек жолын қабылдау керектігін түсінді. Оның гуманистік нанымдарына бала кезінен үйренген туған халық ауыз әдебиеті мен шығыс әдебиеті нәр берді. Ақынның ұлы Ахат Құдайбердиевтің естелігінде араб жазуын жетік меңгерген Шәкәрімнің анасы Төлебике араб жазуының қыр-сырын үйреткенін айтады.

«Шәкәрім ерте кезден-ақ, «1001 түндегі» ертегілердің барлығын, араб, парсы ақындарының көптеген өлеңдерін жатқа білетін, қазақтың «Ер-Тарғын», «Қыз Жібек» халық дастандарын жатқа айтатын, ақынның өлеңдерін жатқа айтқан. Ежелгі ақын-жыраулар – Бұқар жырау, Асан Қайғы, Марабай және т.б. Ол шығармаларынан үзінділерді өзім де қайта-қайта естідім... «Әлем мәдениетінің қазынасына түскені туралы Шәкәрім өзінің бір өлеңінде былай деп жазады:

*Жер жүзіне қарасам,
Неше түрлі халық бар.
Дін, иманын, санасам,
Мыңнан артық анық бар.
«Бұл қалай?» деп ойласам,
Мұның да бір сыры бар.
Терең ойға бойласам,
Дәл мынадай түрі бар:
Жардың шашы сансыз көп,
Ол санауға келмей тұр.
Анық нұры осы деп,
Әркім бір тал ұстап жүр... [4, 300 б.].*

Шәкәрімнің шығармашылық қызметі негізгі үш бағытты қамтиды. Оның бірі – дүние жүзі әдебиетінің озық ойшылдарының ой-пікірлерін өлеңдерінде насихаттау десек, екінші бағыты Шәкәрімнің өзге тілдерден қазақ тіліне үлгілі әдеби аударма жасаған. Шәкәрім Қожа Хафиз, Физули, Науaidiң бірнеше өлеңдерін, А.С.Пушкиннің «Дубровский» повесін және американдық жазушы Гарриет Бичер Стоудың «Том ағайдың балағаны» романын аударған. Үшінші бағыт – оның орыс жазушы Л.Н.Толстоймен тікелей хат алмасуына байланысты. Шәкәрім қазақ ақындарының арасында Л.Н. Толстойды өзіне ұстаз тұтқандардың бірі болды. *Танымдық тұрғыдан салыстыра зерттегенде екі суреткердің көзқарасында көптеген үндестік барын байқауға болады. Дүниенің, болмыстың, адамзат қоғамының болашағы*

туралы ой-толғамдары жинақталған еңбектері мен шығармаларын салыстыра зерттеу сондықтан да аса өзекті мәселе.

Екі философ – Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының ойлары мен идеяларының ұқсастығын талдай отырып, олардың өмірінің сынға айналған түйінді сәттері мен кезеңдеріне жүгіну керек. Толстой ХІХ ғасырда өмір сүріп, екі соғысты (Қырым соғысы және Бірінші дүниежүзілік соғыс) бастан кешірді, ХХ ғасырдың басында, дүмпулер кезінде өмірден өтті, өмірінің соңғы жылдарын аскеттік, меншіктен бас тартумен өткізді. Шәкәрім ХІХ ғасырдың ортасында дүниеге келіп, репрессияға ұшырап, тоталитарлық режимнің құрбаны болды. Ол өмірінде Лев Толстойдың «Ассириялық патша Эсархадон», «Үш сұрақ» және «Крез патша» атты үш ертегісін аударған. Шәкәрім өзінің философиялық-діни еңбектерінде «Мұсылмандық шарты», «Өмір жолы» атты шығармаларында адамның болмысы, оның жердегі мақсаты, зұлымдыққа қарсы күресі және оның идеясы туралы мәселелерді көтереді. Жанның жаңару, қайта тірілу және қайта туу мүмкіндігі. Рухани-адамгершілік принциптің бұл тұжырымдамасы оның шығармашылық ізденістеріне сіңеді [7].

Толстойдың ертегілерінің Шәкәрім аудармаларының тәрбиелік мәні терең екендігін, Шәкәрім салған өнегелік тағылымдардың қарапайым нұсқаудан алыс екендігін көптеген зерттеушілер атап көрсетеді. Мысал ретінде «Ассириялық патша Эсархадон» ертегісі өзінің жеңілдігіне қарамастан, терең және маңызды идеяларды қамтиды. Бұл жақынға деген сүйіспеншіліктің мәні туралы ой толғауларында айқын көрінеді, ол арқылы жан өлмейтіндікке ие болады. Бұл ертегі мәңгілік сұрақтарды қозғайды: жақсылық пен зұлымдық («өзгеге жамандық жасасаң, өзіңе істедің»), өмірдің мәні («өмір бәрінде бір») және ондағы адамның рөлі («сен»). өзінде осы бір өмірдің бір бөлігін ғана көрсет») немесе («Ең бастысы - жақсылық жасау, өйткені адам өмірге осы үшін жіберілді») [8].

Шәкәрім Л.Толстойдың дәл осы ертегілерін таңдап алып, аударарды, өйткені екі ертегінің де кейіпкері – дана ғұлама және адамдарға өмірдің күрделі мәселелерін шешуге көмектесетін қарт екі ойшылдың да жақын әрі үндес ойларына сәйкес келеді. Екі автор бұл ертегілерді және олардың ана тіліне аудармасын қоршаған әлемге үңіле отырып жасады.

Өнердің қоғамдағы рөлі туралы Шәкәрім мен Толстой бірдей терең ойлаған. Олардың ортақ көзқарасы ғылым мен өнер қоғамға қызмет етуі керек еді. Шәкәрім олардың келеңсіз тұстарына назар аудара отырып, пайдалы жақтары туралы ойлайды: «Ағартушылар қолөнер сырына ие, мүмкіндіктері шексіз. Дегенмен, олар алған білімдерін қай салада пайдаланады? Шамасы, ғылымның көмегімен адамдар өлтіру қаруын жасауды үйреніп, улы газдарды тауып, жабайы аңдардай бірін-бірі құртып, күштілер әлсізді құлдыққа айналдырып, жер шары адам қанына боялған сияқты [9].

Толстой өз пайымдауында халықтың орасан зор күш-жігерін талап ететін, олардың арасындағы махаббатты жойып жіберетін өнер нақты анықталған ұғым емес екенін атап көрсетеді. Ол түсіндірмелердің сан алуандығына және

өнердің әртүрлілігіне, соның ішінде жақсы және пайдалы өнерге назар аударады, оның аты үшін құрбандық қажет болуы мүмкін [9].

В.Г.Андрееваның зерттеуінде Л. Н.Толстой еңбектеріндегі әйел бейнесін талдай отырып, әйелдің сұлулығын, зерделілігін жұмысқа деген көзқарасын, діндарлығын бағалайды. Мақала авторы «Анна Каренина» романындағы әйел адамға тән ортақ бейнесін және әйел кейіпкерлерінің зайырлы қоғамға қатынасын қарастырады.

Шығармаларды аналитикалық зерттеу және оларды салыстыру негізінде жазушы кейіпкерлерінің сыртқы келбеті мен ішкі әлемі туралы еңбегінде ашып көрсеткен [10]. К.К.Полнованың пікірінше, Л. Н. Толстой бұл шығармалардағы кейіпкерлердің бейнесін талқылауда ойшылдың күнә ұғымын этикалық түсінуіне және осы концепцияның жүзеге асуына көп көңіл бөлгенін белгілейді. Л.Н.Толстойдың зұлымдыққа күшпен қарсы тұрмау принципіне сүйене отырып, адамның кейбір жаман қасиеттерін қалай көрсететініне назар аударған [11].

Толстой да, Шәкәрім де өнер ізгілік идеясына құштар өнегелі адамдардың басшылығымен болғанда ғана шын мәніндегі құнды және пайдалы деген жалпы қорытындыға келеді. Екі философ та өнердің жанында адал, адал еңбек болуы керектігін айтады. Олар адам ақыл-ойының барлық жетістіктері адамзаттың қажеттіліктері мен мүдделеріне бағытталуы керек деген көзқарасты ұстанады, осылайша өнер саласындағы адамгершілік және әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығын атап көрсетеді [12].

Шәкәрім мен Толстойдың рухани жақындығы шынымен де байқалады, бірақ олардың эстетикалық құндылықтарды түсінуінде белгілі бір айырмашылықтар бар. Екі ойшылдың да адамгершілікке мән бергені, бірақ бұл тұрғыда әртүрлі аспектілерді бөліп көрсеткені көңіл аударарлық. Мәселен, Шәкәрім сұлулық, ізгілік, анықтың ұлы үштігін ақиқат бірінші орында тұратындай етіп орналастырады. Ол ар-ұжданды ізгілік пен сұлулықтың бірігуі ретінде, басты шындық ретінде көреді. Екінші жағынан, Толстой жақсылықты бірінші орынға қояды, оны дәл анықтау мүмкін болмаса да, басқаның бәрін анықтайды деп есептейді. Дегенмен, бұл қарама-қайшылықтың өзінде де ортақ жіпті көруге болады. Екі философ та әртүрлі эстетикалық аспектілерге мән бере отырып, шын мәнінде адамгершілікті ең маңызды элемент ретінде атап өтеді. Сайып келгенде, олардың көзқарастары басты құндылық ретіндегі мораль туралы іргелі идеяға біріктірілген. Бұл олардың эстетикалық көзқарастарының үйлесімді болуының басты шарты.

Толстой «Өнер дегеніміз не?» деген еңбегінде эстетикалық мәселелермен тереңірек айналысады. Екінші жағынан, Шәкәрім эстетика туралы нақты трактаттар жазбаса да, оның бүкіл шығармашылығына ар, намыс, сұлулық ұғымдары сіңіп кеткені оның эстетикалық дүниетанымының орнықтылығын айғақтайды [13].

Нәтижелер және талқылау

Ш.Құдайбердіұлының тегін адам еместігі, оның философиясының сан ғасырлық зерттеуді керек ететіні саналы азаматқа аян. Қазіргі «әрі залым, әрі

ғалымдардың» үрейлі заманында адами құндылықтардан біртіндеп айырылып бара жатқан адамзат үшін, ақын жайлы зерттеулерді жаңғыртып, мұрасын қайта қарау қажеттілігі туындап отыр [14].

Қазақ халқының тарихын тереңнен зерттеп, түркітану идеяларын да қолдап, шығыс жазба дәстүрлері мен ауызша тарихнамалық дәстүрлерді сабақтастырып отырған [15].

Шәкәрімнің Толстой идеяларымен ортақ белгісі адам өмірінің рухани саласының маңыздылығын, оның ішкі түрленуі мен ішкі зұлымдықпен күресуінен көрінеді. Толстой сияқты Шәкәрім де материалдық құндылықтарға емес, рухани құндылықтарға, адамгершілікке үлкен мән берген. Екі философ та адам болмысының жағымсыз жақтарын жеңу идеясын бөлісіп, рухани кемелдікке ұмтылды. Сонымен, Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының адам болмысына, оның адамгершілік дамуы мен ішкі дүниесіне деген көзқарастарында ортақтықты көреміз. Екеуі де рухани құндылықтар мен имандылықтың пайдасына дүниелік материалдық құндылықтардан бас тартып, рухани үйлесімділік пен биіктікке жету жолдарын табуға тырысты.

Толстой граф және байтақ иеліктердің иесі бола отырып, крепостнойлармен және байтақ жер меншігімен мұрагерлік байланыста болғандықтан, қоғамда айтарлықтай артықшылықты жағдайға ие болды. Ол граф атағын Ресейде дворяндық билікті орнатқан Ұлы Петрден мұра етті.

Соған қарамастан, Толстойдың бойында ар-ождан сезімі мен әлеуметтік жауапкершілік жоғары болды. Сонау 1861 жылы ол шаруаларды крепостнойлықтан босатуды белсенді түрде қолдады. Ол бірте-бірте халық алдындағы өзінің тарихи кінәсін түсініп, өзінің әлеуметтік жағдайы мен «ғалымдар мен байлардың» өмір салтынан моральдық тұрғыдан күрт бас тартты. Бұл процесс оның әлеуметтік сыни көзқарастарын білдіріп, өмірдегі қарапайымдылықты жақтаушыға айналды.

Айта кетерлігі, Шәкәрім Құдайбердіұлы Лев Толстойды шіркеуден алшақтатқанда оның қолдауын эмоционалды әрі нанымды білдірген тұңғыш халық ақыны. Толстойдың тәрбиелік мәні бар шығармаларын аударып, өңдеп, балаларын тәрбиелеуде Толстойдың педагогикалық әдіс-тәсілдерін пайдаланды. Демек, Толстой да, Шәкәрім де әрқайсысы өзінше әлеуметтік-мәдени жағдайда ар-ождан мен қоғам алдындағы жауапкершілікті терең сезініп, әлеуметтік әділеттілік пен рухани кемелдікке ұмтылды. Олардың ұқсас нанымдары мен ұстанымдары олардың әдеби-философиялық мұраларына негіз болды.

Лев Толстой мен Шәкәрім Құдайбердіұлының бала тәрбиесіне қатысты ортақ белгілері, дене еңбегінің, адамгершілік құндылықтардың және рухани дамудың басымдығы осы аспектілердің адам өміріндегі және қоғамдағы маңыздылығын терең түсінудің ұқсас ойлау тәсілін көрсетеді. Ақсүйектер отбасына жататын екеуі де олардың әлеуметтік әділеттілікке деген көзқарастары халықтың өмірін жақсартуға күш салуына әсер еткен болуы мүмкін. Бұл олардың білімге деген құштарлығын да қалыптастырған болуы мүмкін, сонымен бірге олардың әлемдік мәдениет пен философияны терең түсінуіне негіз болды.

Шәкәрім мен Толстойды ізгілік тақырыбы ортақ тақырып болып біріктіреді, олар үшін мәңгілік өмірлік құндылықтарды қайта қарастыру, олардың философиялық пайымдауларындағы ортақ шындықтары өте қызықты. Мейірімділік, имандылық және құндылықтар мәселесі олардың шығармаларында, шын мәнінде, басты орын алды. Олардың хат алмасуы мен пікір алмасуы осы мәселелерді тереңірек түсінуге және қайта қарауға шабыттандырады. Толстойдың Шәкәрімнің адам мінезіндегі ең ауыр және ұят жағымсыз қасиеті – адамның ар-намысына көбірек нұқсан келтіретіні туралы сұрағына берген жауабында адамгершілік құндылықтардың маңыздылығы мен іс-әрекетіміздің қоғамға тигізетін ықпалы баса айтылады. Бұл да Шәкәрімнің жақсы өмір сүру үшін адал еңбек, ар-ождан, адалдық қажет деген тұжырымымен сәйкес келеді. Олардың «Ақыл, иман және ақиқат туралы», «Үш анық» сынды философиялық шығармаларын зерттеу шынында да рухани-адамгершілік баюдың қайнар көзі бола алады. Бұл шығармаларда адам болмысына, адамгершілікке, ізгілік пен әділеттілікке қатысты терең ойлар бар және олар адамгершілік құндылықтар мен зұлымдыққа қарсы күрес адамның әл-ауқаты мен рухани дамуының негізі болатыны туралы бірдей жалпыадамзаттық идеяны әртүрлі түрде көрсетеді. Шәкәрім мен Толстой арасындағы бұл ойлар олардың философиялық наным-сенімдері мен өзара ықпалы олардың мұрасы мен адам ойына қосқан үлесін зерттеуге және түсінуге бірегей жол береді.

Шәкәрім мен Толстойдың әрқайсысы өз контекстінде және мәдени ортасында өз заманының қиыншылықтарымен бетпе-бет келді – мораль дағдарысы, қалыптасқан тәртіпке қанағаттанбау және шынайы құндылықтарды іздеу. Осы белгісіздік пен өзгерістер кезеңінде екеуі де уақыт пен мәдениеттен асып түсетін және қазіргі адамдарға әлі де әсер ететін туындыларды көрсету және жасау үшін күш пен даналық тапты. Олардың мұрасында тек философиялық трактаттар мен әдеби шығармалар ғана емес, адам болмысы, адамгершілік, ізгілік, әділдік туралы терең шындықтар да бар. Мұндай идеялар өзекті болып қала береді және қазіргі оқырмандар мен ойшылдарды өмірдің мәні, борыш және адамгершілік туралы іргелі сұрақтарға жауап іздеуге шабыттандырады. Олардың құнды мұралары қазіргі дәуірде өзекті болып қала беретін өзін-өзі танудың, адамгершілік таңдаудың және рухани кемелдікке ұмтылудың маңыздылығын еске салады.

«Ақыл, сенім және ақиқат туралы» очеркінде Лев Толстой өзінің терең философиялық сенімін және адамның әлемдегі орнын түсінуін білдіреді. Осы үш постулаттың әрқайсысы Толстойдың жалпы философиясымен байланысты маңызды идеяны білдіреді. Адамның бұл дүниеге өз еркімен емес, Жоғарғы Жаратушының қалауымен келгендігі туралы алғашқы постулат Құдайдың еркі алдындағы кішіпейілділік идеясын және өмірдің алдын-ала белгіленген мәні бар екенін түсінуді көрсетеді. Бұл сонымен қатар құдайлық болмыс пен дүние алдындағы жауапкершіліктің этикалық мәселелерімен байланысты. Екінші постулат адамның тағдырын түсіну және жердегі миссияны түсіну құралы ретіндегі ақыл-ойдың маңыздылығын атап көрсетеді. Толстой санада талдау, өзін-өзі тану және рухани кемелдікке ұмтылу қабілетін көреді. Ақыл-ойдың

жер бетіндегі барлық адамдарды біріктіре алатын күш ретіндегі үшінші постулат адамдар арасындағы үйлесімділік пен үйлесімділікке жиі кедергі келтіретін алшақтықтар мен айырмашылықтарды жеңу үшін ақыл-ойдың мүмкіндігін көрсетеді. Бұл идея әртүрлі қоғамдарды біріктіре алатын жалпы адамзаттық құндылықтар мен моральдық принциптердің маңыздылығын көрсетеді. Толстой айтқан үш постулаттың барлығы өмірдің рухани-адамгершілік аспектілері туралы, сондай-ақ парасат, сенім және ақиқат адамға өзінің шынайы болмысын және өмірдің мәнін табуға қалай көмектесетіні туралы ойлауға бағытталған.

Ал, «Үш анық» – Шәкәрімнің адам болмысын, оның мақсаты мен адамгершілік құндылықтары туралы терең ойларын көрсететін маңызды философиялық шығармасы. Шәкәрім айтқандай, адамның бұл дүниеге Жаратушының қалауымен келгенін атап көрсетеді. Бұл өмірді тереңірек және рухани планеталық үйлесімділіктің бөлігі ретінде қарауға мүмкіндік береді. Жанның мәңгілігі мен өлмейтіндігі туралы екінші ақиқат көптеген рухани дәстүрлердің діни наным-сенімдерімен, идеяларымен үндес. Жанның өлімге бағынбайды деген тұжырымы мәңгілікке жету үшін жанның қалай дамып, қалай сақталуы керектігі туралы ойлануға жол ашады. Үш қасиет – қарапайымдылық, әділеттілік және мейірімділік – Шәкәрім айтқандай, жан азығына жол ашатын, адамгершілік пен рухани кемелдік мұраттарын қамтыған. Ол бұл қасиеттерді «ұждан» (ар-ұждан) ұғымымен байланыстырып, олардың адам өмірі үшін құндылығын және әртүрлі мәдени жағдайда әмбебаптығын атап көрсетеді. Шәкәрімнің «Үш анық» еңбегінде адам болмысы мен болмыстың мән-мағынасының терең мәселелерін ұғыну үшін өмірдің сан алуан қырларын – рухани-адамгершілік, философиялық тұрғыдан біріктіруге ұмтылғанын аңғартады.

Қорытынды

Толстой мен Шәкәрім шығармаларының негізінде жатқан тағылымдардың мәні – адамгершілік – адамның терең болмысы, ал адамның рухани ішкі дүниесінің дамуы көрші-қолаңға, жан-жануарлар мен табиғатқа деген сүйіспеншіліктің көрінісі арқылы жүзеге асады. Кез келген моральдық әрекет, олардың пікірінше, адам өмірінде өз жауабын табады. Олар адам өзінің мәнін өзгертуге, жағымсыз қасиеттерден бас тартуға және жағымды қасиеттерге ие болуға қабілетті деп санайды. Бұл үрдісте адал еңбек, ар-ожданмен сусындаған ақыл, жүректегі шынайылықтың алатын орны зор. Олар үшін адам болмысының ең жоғары қасиеті – ар-намыс, ар-ождан. Осылайша, адамгершілікті түсінуге ұмтылған кез келген адам үшін ар-ождан сұрақтың жауабына айналады. Бұл тұрғыда ар-ұждан әрбір адамның жүрегінде естілетін әмбебап заң ретінде әрекет етеді. Бұл заңды қабылдау үшін жүрек ашық, жақсылық жасауға құштарлықпен қанық болуы керек. Бұл екі көрнекті әдебиет қайраткерлерінің – Толстой мен Шәкәрімнің рухани мұрасындағы үйлесімділік болып табылады.

Шәкәрім есімімен астасып жатқан – азаматтық бағыттағы әлеуметтік-философиялық поэзияның пайда болуы ғана емес, қазақ әдебиетінің жанрлық,

тақырыптық палитралық жағынан баюы. Шығыс, орыс, батыс әдебиетінің өлмес туындыларынан нәр алған Шәкәрім ең алдымен қазақ сөз өнерінің демократиялық дәстүрлеріне сүйенді. ХХ ғасырдың басындағы тарихи жағдай да дүниетанымдық ұстанымдарды біріктірген мәдениеттің жаңа түрінің қалыптасуына ықпал етті. Сондықтан да, Шәкәрім шығармашылығын зерттеудің маңызы зор.

ӘДЕБИЕТ

[1] Әуезов М.О. Абайдан кейінгі дәуір ақындары. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: “Дәуір”, “Жібек жолы”, 2014. 1-том: Мақалалар, пьесалар. 1917-1920. – 464 б.

[2] Мұқанов С. Жарқын жұлдыз. – Алматы: Санат, 1995. – 272 б.

[3] Әуезов М.О., Абайдың ақындық ортасы // Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: “Дәуір”, “Жібек жолы”, 2014. 1-том: Мақалалар, пьесалар. 1917–1920. – 464 б.

[4] Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов [А.Құдайбердиев] – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

[5] Құдайбердіұлы Шәкәрім. Үш анық [Мәтін]: монография/ Ш. Құдайбердіұлы; Қаз.ССРҒА, М.О.Әуезоватын.әдеб.жәнеөнеринты. – Алматы :Қазақстан және "Ғақлия" ғылыми-әдеби орталығы, 1991. – 80 б.

[6] Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1995. – 236 с.

[7] Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов [А.Құдайбердиев]. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

[8] Толстой Л.Н. Полн.собр. соч.: В 90 т. Т.19. – М., 1913. – С. 9.

[9] Жетібаев Е.Ж. Шәкәрім дүниетанымындағы рухани құндылықтар мәселесі: филос. ғылымд. канд. ... дис. автореф. – Алматы, 2009. – 24 б.

[10] Андреева В. Г. Героини романов Л. Н. Толстого и «одуряющее свойство» светского существования // Два века русской классики. – 2021. – Т. 3. – № 1. – С. 160–209.

[11] Полнова К.К. Нравственное значение и эстетический смысл народных рассказов Л. Н. Толстого // Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 1(75). – С. 168-171.

[12] Шәкәрімнің әдеби мұрасын зерттеудің мәселелері: ғылыми мақалалар жинағы / Әл-Фараби атын. ҚазҰУ; [құраст.: Қ. Мәдібаева, Е. Солтанаева ; жалпы ред. басқ. Ө. Әбдиманұлы]. – Алматы : Қазақ ун-ті, 2016. – 154 б.

[13] Құдайбердіұлы Шәкәрім. Жолтабалық ақылмен [Мәтін] : өлеңдер/ Шәкәрім Құдайбердіұлы; [құраст.жауапты ред. Р.Сейсенбаев]. – Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2016. – 278 б.

[14] Нурланова А.Н., Кульгильдинова Т.А., Кусманова К.А., Сарсембаева. А.А. Шәкәрім құдайбердіұлы поэзиясындағы «таза ақыл» категориясы // Bulletin. Philologia. – 2023. – № 4 (71). – URL: <https://bulletinphilology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/756>,

[15] Omarbayev Y., Bogenbayeva A. Ideas of turkism in the works of Shakarim Kudayberdiuly and Magzhan Zhumabayev // Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII. – 2018. – № 2. – P. 575-591. – URL: <https://doi.org/10.18513/egetid.502719>

REFERENCES

[1] Auezov M.O. Abaydan keyingi дәwir aqındarı. Şığarmalarınñ elw tomdıq tolıq jınağı. (Poets of the era after Abai. Fifty-volume complete collection of his works). – Almaty: "Era", "Silk Road", 2014. – Volume 1: Articles, plays. 1917-1920. – 464 p [in Kaz.]

- [2] Mukanov S. Jarqın juldız (Bright star). – Almaty: Sanat, 1995. – 272 b. [in Kaz.]
- [3] Auezov M.O., Abaydın aqındıq ortası // Şıǵarmalarınıń elw tomdıq tolıq jınaǵı. (Abai's poetic environment // Fifty-volume complete collection of his works). – Almaty: "Era", "Silk Road", 2014. Volume 1: Articles, plays. 1917-1920. – 464 b. [in Kaz.]
- [4] Shakarim Kudaiberdiev. Qudayberdiev. Şıǵarmaları: öleńder, dastandar, qara sözder. (His works: poems, sagas, black words). Made up of M. Zharmukhamedov, S. Davitov [A. Kudaiberdiev] – Almaty: Zhazushi, 1988. – 560 b. [in Kaz.]
- [5] Kudaiberdiuly Shakarim. Üş anıq [Mätin]: monografiya. (Three clear [Text]: monograph) / Sh. Kudaiberdiuly; Kazakh SSR, M.O.Auezovatyn.edeb.andart. – Almaty:Kazakhstan and "Ghakliya" Scientific and Literary Center, 1991. – 80 b. [in Kaz.]
- [6] Materialisty Drevney Gretsii. Sobraniye tekstov Geraklita, Demokrita i Epikura (Materialists of Ancient Greece. A collection of texts by Heraclitus, Democritus and Epicurus). – M.: Gosudarstvennoye izdatelstvo politikoy literatury, 1995. – 236 s. [in Rus.]
- [7] Shakarim Kudaiberdiev. Şıǵarmaları: öleńder, dastandar, qara sözder (His works: poems, sagas, black words). Made up of M. Zharmukhamedov, S. Davitov [A. Kudaiberdiev]. – Almaty: Zhazushi, 1988. – 560 b. [in Kaz.]
- [8] Tolstoy L.N. Poln.sobr. soch.: (Poln. Sobr. Soch.): B 90 v. Vol. 19. – M., 1913. – S. 9. [in Rus.]
- [9] Zhetibaev E.Zh. Şäkärim dünietanımındaǵı ruwxanı qundılıqtar мәselesi (The problem of spiritual values in Shakarim's worldview): philosophy. science sugar ... dis. autoref. – Almaty, 2009. – 24 b. [in Kaz.]
- [10] Andreyeva V. G. Geroini romanov L. N. Tolstogo i «oduryayushcheye svoystvo» svetskogo sushchestvovaniya (Heroines of L.N.Tolstoy's novels and the "stupefying property" of secular existence). Dva veka russkoy klassiki. – 2021. – T. 3. – № 1. – S. 160–209. [in Rus.]
- [11] Polnova K.K. Nravstvennoye znachenіye i esteticheskiy smysl narodnykh rasskazov L. N. Tolstogo (The moral significance and aesthetic meaning of folk stories by L. N. Tolstoy) // Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2017. – № 1(75). – С. 168-171. [in Rus.]
- [12] Şäkärimniń ädebі murasın zertewdiń мәseleleri: ǵılmі maqalalar jınaǵı (Problems of studying Shakarim's literary heritage: a collection of scientific articles) / Al-Farabi KazNU; [compiled by: K. Madibaeva, E. Soltanaeva; general ed. etc. O. Abdimanuly]. – Almaty: Kazakh University, 2016. – 154 b. [in Kaz.]
- [13] Shakarim Kudaiberdiuly (Joltabalıq aqılmen [Mätin]) Zholtabalik mind [Text]: poems/ Shahkarim Kudaiberdiuly [compiled by responsible ed. R. Seisenbaev]. – Almaty: RS; International Abay Club, 2016. – 278 b. [in Kaz.]
- [14] Nurlanova A. N., Kulgildinova T. A., Kusmanova K. A., Sarsembayeva A. A. The Category "Pure mind" in the poetry of shakarim kudaiberdiuly" // Bulletin. Philologia. – 2023. – № 4 (71). – URL: <https://bulletinphilology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/756>
- [15] Omarbayev Y., Bogenbayeva A. Ideas of turkism in the works of Shakarim Kudaiberdiuly and Magzhan Zhumabayev // Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII. – 2018. – № 2. – P. 575-591. – URL: <https://doi.org/10.18513/egetid.502719>

СХОДСТВО В ИЗОБРАЖЕНИИ ИДЕАЛЬНОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Л. Н. ТОЛСТОГО И ШАКАРИМА

*Турсынханова К.К.¹, Мурсалим Г.О.², Мукажанова Р.М.³

*¹докторант, Университет имени Алихана Бокейхана

Семей, Казахстан, e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD, старший преподаватель, Университет имени Алихана Бокейхана

Семей, Казахстан, e-mail: erowkan@mail.ru

³кандидат педагогических наук, старший преподаватель, Университет имени
Алихана Бокейхана
Семей, Казахстан, e-mail: raushan-09@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается сходство жизни, мыслей и философских взглядов двух выдающихся личностей – Льва Толстого и Шакарима Кудайбердиевича. Несмотря на различные культурные и временные контексты, оба стремились к моральному совершенству человека и размышляли над духовными аспектами человеческой жизни. Ход исследования рассматривался по методам сравнения.

Актуальность исследования заключается в том, что анализируются критические взгляды двух отдельных личностей на их творчество через мысли и высказывания. Взаимосвязь и общие ценности явных традиций и новшеств через творчество философов являются основной особенностью статьи.

В этой статье раскрывается, что оба философа глубоко заботились о моральных принципах и социальной справедливости. Они подчеркивают важность честного труда, совести, духовного развития в формировании нравственной личности. Исследование также подчеркивает их общие ценности: любовь к детям, приоритет физического труда над умственным трудом, многостороннее образование и интерес к культурным ценностям разных народов. Их переписка, перевод на казахский язык сказок Толстого свидетельствуют о духовной близости и глубине обмена мнениями. Важная тема, рассматриваемая в статье, - эстетические ценности.

Мы видим духовную гармонию через истину и добродетель в произведениях Шакарима и Толстого. Научно-практическая значимость данного исследования заключается в том, что оно позволяет глубже понять сходства и различия их философских воззрений и эстетических ценностей, их влияние на современное общество.

Методы исследования включают анализ философских работ двух авторов, изучение их переписки, анализ литературных произведений, интервью с учеными современного искусства и философии.

Задачи исследования:

В ходе исследования раскрываются общие ценности, такие как нравственное, духовное развитие и роль искусства в воспитании. Эти результаты могут быть полезны философам, литературоведам и всем, кто интересуется вопросами морали и искусства. Исследование также дает новое понимание взаимоотношений философии и искусства в современном обществе. Результат, получаемый в ходе исследования, заключается в всестороннем сравнении сходства в творчестве двух выдающихся личностей.

Цель исследования: популяризация духовной гармонии в произведениях Шакарима и Толстого. Пропаганда ценностных представлений, суждений о будущем человеческого общества, о человеческом бытии, его нравственности.

Ключевые слова: философия, нравственность, духовное наследие, культурные ценности, концепция, литературное наследие, художественное обогащение, духовная близость

SIMILARITY IN THE DEPICTION OF THE IDEAL IN THE WORKS OF L.N.TOLSTOY AND SHAKARIM

*Tursynkhanova K.K.¹, Mursalim G.O.², Mukazhanova R.M.³

¹PhD student, Alikhan Bokeykhan University

Semey, Kazakhstan, e-mail: kuralai_tursynhanova@mail.ru

²PhD, Senior Lecturer, Alikhan Bokeykhan University

Semey, Kazakhstan, e-mail:erowkan@mail.ru

³Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Alikhan Bokeykhan
University
Semey, Kazakhstan, e-mail: raushan-09@mail.ru

Abstract. The article examines the similarity of the lives, thoughts and philosophical views of two outstanding personalities – Leo Tolstoy and Shakarim Kudaiberdievich. Despite the different cultural and temporal contexts, both aspired to the moral perfection of man and reflected on the spiritual aspects of human life. The course of the study was considered by comparison methods.

The relevance of the research lies in the fact that the critical views of two separate personalities on their creativity through thoughts and statements are analyzed. The interrelation and common values of explicit traditions and innovations through the work of philosophers are the main feature of the article.

This article reveals that both philosophers deeply cared about moral principles and social justice. They emphasize the importance of honest work, conscience, and spiritual development in the formation of a moral personality. The study also highlights their shared values: love for children, the priority of physical labor over mental labor, multi-faceted education and interest in cultural values of different peoples. Their correspondence, the translation into Kazakh of Tolstoy's fairy tales testify to the spiritual closeness and depth of the exchange of opinions. An important topic discussed in the article is aesthetic values.

We see spiritual harmony through truth and virtue in the works of Shakarim and Tolstoy. The scientific and practical significance of this study lies in the fact that it allows for a deeper understanding of the similarities and differences of their philosophical views and aesthetic values, their impact on modern society.

The research methods include the analysis of the philosophical works of the two authors, the study of their correspondence, the analysis of literary works, interviews with scholars of contemporary art and philosophy.

Research objectives:

The research reveals common values such as moral and spiritual development and the role of art in education. These results can be useful to philosophers, literary critics and anyone interested in moral and art issues. The study also provides a new understanding of the relationship between philosophy and art in modern society. The result obtained in the course of the study is a comprehensive comparison of the similarities in the work of two outstanding personalities.

The purpose of the study is to popularize spiritual harmony in the works of Shakarim and Tolstoy. Propaganda of value ideas, judgments about the future of human society, about human existence, its morality.

Keywords: philosophy, morality, spiritual heritage, cultural values, concept, literary heritage, artistic enrichment, spiritual closeness

Статья поступила 25.10.2023